

BİR PÎŞKEŞ DEFTERİ İÇİN

Ahmet Nezihî TURAN*

Hicrî takvimle 1065 senesi Cemâziyelevvel'inin on ikinci, miladî 20 Mart 1655 Cumartesi günü güneş battıktan sonra Güneş Hamel (Koç, Aries) burcuna dahil olduğunda Nevruz da girmiş oldu. Bu senenin bahtı, Mîzân'ın (30'ar derecelik on iki bölüme ayrılan 360 derecelik dairevî kuşakta, 23 Eylül'de başlayan Terazi burcunun)¹ yirminci derecesiydi. Böyle olunca vezirlerin, padişah yakınlarının, harem ağalarının helâk olacakları; Zuhâl'in ve Merih'in durumu dolayısıyla de eski hanedan ve ekâbirin evlerinin yağma edileceği sonucu çıkarılırdı.

Henüz veziriazamlığa getirilen İbşir Paşa'nın, kanuna uyarak, *pîşkeş* dağıtması gerekiyordu. Nevruz da girdiğinden *nevrûziye pîşkeşi* ile *sadâret pîşkeşini* birleştirerek sundu. Biri semend (kula, çevik) ikisi gubr-levn (boz, toz rengi) üç benzersiz at. Baştan başa mücevherli; üzerlerinde kırmızı altından eğer, özengi, bıçak ve topuz bulunan, altın kaplamalı örtü ile süslenmişlerdi. Ayrıca çeşitli hediyeler, nâdiratdan şeyler ve bohçalardan başka, bir araba içinde yüz kese kadar filori ve gurus göndermişti. Bunlar padişaha, IV. Mehmed'e (1648-87) sunulanlardı.

Vâlîde Sultan'a (Turhan Sultan) yirmi keselik pîşkeş takdim edip, darüssaade ağasına (bu sırada Behram Ağa) ve diğer büyük musâhiblere, silahdâr ağaya ve gedik sahiplerine "bir habbe" yollamadı. Eski vezirlerden bayram, nevrûz ve başka mevsimlerde yeterince hediyeler, kese kese bahşişler almaya alışık olanların, yeni ve-

* Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1. Burçlar için bkz. Selçuk Mülayim, "Burç (İslâm Literatüründe)", *DİA*, VI, s.422-24. Keza bkz. Salim Aydüz, "Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri", *cogito*, 22 (Bahar 2000), Takvim sayısı, s.132-144.

zirin (İbşir Paşa'nın) katı tutumunu görünce, akılları karıştı; "bununla hâlimiz nice olacaktır deyü tefekkürde kaldılar"².

Naima'dan bugünkü anlatımla ve bazı ilavelerle aktarılan yukarıdaki tasvir, bir geleneğin nasıl yaşayageldiğini ve bir yönüyle de olsa bunun dışına çıkıldığında nasıl şaşkınlıkla karşılandığını gösteren tipik bir misali aksettirir. Dışına çıkmaya da ancak İbşir Paşa gibi, devlet için tehlike teşkil edip, tehlikenin taltifle izâle edileceği düşünülerek veziriazamlığa getirilen³, biri cesaret edebilirdi zaten.

Pîşkeş genel bir terim olarak küçükten büyüğe verilen hediyeyle ifade eder. Uygulamaya bakıldığında, çok eski zamanlardan beri, hükümdarlara veya yüksek yönetici sınıf mensuplarına hediye sunmanın bir gelenek olduğu görülür. Bunun yanında teknik bir terim olarak düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arızî/düzenli olmayan vergi (eyalet valilerinin atamalarında *pîşkeş* takdim etmeleri, sonra her yıl Nevruz'da bunu tekrarlamaları gibi) ve valilerin de -kendî kuvvetlerine göre- nüfuzları altındaki halktan zaman zaman topladıkları vergi anlamlarına gelmektedir. Kelime Farsça'dır ve İran'a hakim olanlar ile bu kültürün etkilediği siyasî teşekküllerde hem genel hem de teknik anlamlarını muhafaza etmiştir. Meselâ İlhanlılar'da hükümdara ve erkânına takdim edilen hediyeler, yukarıdaki ayırıma uygun olarak, *pîşkeş*ten çok *sa'uri* ve *tuzgû* olarak tanımlanırken Timurlular ve Türkmen hanedanlar idaresinde *pîşkeş* terimi daha yaygındır. Keza tasnifi göstermek üzere *pîşkeş-i müstemerrî* (düzenli vergi), *pîşkeş-i cem'î* (bölge halkının tamamına yüklenen vergi), *pîşkeş-i gayr-i cem'î* (şahsa mahsus vergi) gibi tabirler kullanılmıştır⁴.

2. Na'îmâ, *Târih*, VI, İstanbul 1283, s.65-66.

3. İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V: *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul 1971, s.40. Bu çeşit yöntemlerin Osmanlı tipi merkezileşme politikasının uygulamalarından olduğu konusunu işleyen şu çalışmaya bkz. Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi [Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization]*, Cornell University, 1994], çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999.

4. Ann K.S. Lambton, "Pishkash", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, VIII, Leiden 1993, s. 312-13. Moğollar devrine ait tâbiyet, sadâkat, aman pîşkeşleri ile -bir

Safevilerde bir bölgenin fethi, saray içi terfiler, şehzade sünnetleri, saray evlilikleri gibi vesilelerle hediyeler sunulmaktadır. Şah teb'asından birini ziyarete gittiğinde, bu lütuf karşılığında ev sahibinden birşeyler takdim etmesi beklenmektedir. *Pîşkeş-nüvis* de maliye dairesinde çalışan hediye kâtibi olarak her çeşit *pîşkeş*in adedini ve kıymetini kaydetmektedir. İlgili kalem bu şekliyle 19. asrın ikinci yarısına kadar varlığını muhafaza etmiştir⁵.

Pîşkeşin bir hediye kategorisi oluşu, hem genel anlamıyla hediye-yi hem de pîşkeşi teknik olarak rüşvetten (irtişadan, yakın terimler olan irtikap ve ihtilasdan) ayırır⁶. Hediye "eşitlerin" birbirine nezaket, dostluk, muhabbet ifadesidir; dinen teşvik edilir⁷. Yukarıda ifade edildiği gibi asttan üste verilen hediye anlamında bir terim olan pîşkeşi, kabaca aynı hiyerarşiye bağlı, fakat temel çağrışımı haksız menfaat temini olan rüşvetten -yine teknik olarak- birincisinin kurala ve kayda bağlı oluşu ayırır. Kısaca açık bir ölçü olarak, kayıt ve kural esas alınır; tayini mümkün olmayan verilmiş niyeti değil.

Osmanlılar ortak kültür coğrafyasında cârî usullerle, belirtilen gelenekleri tevarüs edip yaşatmışlardır. Zaten onların Anadolu'daki selefleri de bu çerçevenin içindeydiler. Selçuklular çağdaşı hükümdarlarla hediyeleşiyorlardı⁸. Rüşvet bir iş görme tekniğiydi, ama bir de kuralların işlediği pîşkeş usulü vardı. Mesela şehri bir devlet bü-yüğü ziyaret ettiğinde ona, bir çeşit vergi alma usulü olarak, hane başına dağıtılıp toplanan pîşkeşler verilirdi. Bu işten kadı adına gö-

birinden çok fazla ayırlamakla birlikte- hediye ya da armağan olarak sunulan pîşkeş misalleri için şuraya bakılabilir. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, indeks: pîşkeş.

5. İlave bilgiler ve pîşkeş uygulamasına tepkiler için bkz. Lambton, "Pishkash", aynı yerler.

6. Nitekim bu yüzden rüşvet üzerine yapılan bir çalışmada (Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985) pîşkeşe ancak dolaylı olarak yer verilmiştir.

7. Bu yönü için bkz. Ali Bardakoğlu, "Hediye", *DİA*, XVII, s.151-55.

8. Mehmet Ergan, "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", *EÜEF Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan), İzmir 1999, s.65-77. 1116-1276 yılları arasında hükümdarların birbirine gönderdikleri hediyelerin listesi için bu makaleye (s.76-77) bakılabilir.

rev yürüten mahalle başları sorumlu idiler. Keza hükümdar ailesinden gelen valiler (melikler), "uç ümerası" ve ileri gelenler, cülus tebriklerinde, sultan vilayetlerinin arazisinden geçtiğinde, saltanat değişimi olup menşurlarını (atanma belgelerini) yenilemek mecburiyetinde kaldıklarında pîşkeş takdim ederlerdi⁹. Sayılanlardan birisi için örnek vermek gerekirse, yeni hükümdar devlet merkezi olan Konya'ya geldiğinde pîşkeş takdimi kanun gereği idi. İbn Bibî'nin anlattığına göre I. İzzeddin Keykavus ve Alâaddin Keykubad şehre girdiklerinde Konyalılar pîşkeş takdim etmişler, bunlardan İzzeddin'e *hakk-ı kudûm* (bir çeşit ayak bastı parası) adıyla yüz bin dirhem gümüş ve beş bin kızıl altın verilmişti¹⁰. Hangi çeşidi olursa olsun pîşkeşler hazinenin önemli gelir kaynakları arasındaydı.

Moğol hakimiyeti devresinde bu defa hakana, kumandanlara ve elçilere "peşkeş çekmek" gerekmişti. Hazine yetersiz kaldığında da İlhan, Selçuklu maliyesini denetime almıştı. Mağlup sultan İzzeddin Keykavus hakanla barışmak ve tâbiyet arz etmek üzere kardeşi Rükneddin Kılıçaraslan'la Moğol hükümdarını Irak'ta ziyarete gittiklerinde de götürdükleri pîşkeş ve hediyeler hazineye o kadar yük getirmişti ki geri dönmek için Moğol hazinesinden borç istemeye mecbur kalmışlar; hakan da pîşkeş sundukları paranın bir kısmını kendilerine ödünç vermişti¹¹.

Yukarıda anlatılan uygulamaların, Osmanlı kuruluş devrinden itibaren evvela sınırlı olarak sonra yavaş yavaş tekamül ederek, bir takım karşılıklarının bulunacağı tabiidir¹². Fatih'in Teşkilât Kanun-nâmesi'nde padişah hazinesine gelen vergilerden bahsedilirken pîşkeşin harac ve âdet-i ağnamın yanında zikredilmesi bunun muayyen

9. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1243-1453*, I, İstanbul 1977, s.22, 58, 101-2.

10. Nakleden, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984, s.66.

11. Akdağ, *aynı eser*, I, s.70-71, 196.

12. Akdağ, ilk yayılma devirlerinde ganimetlerin bolluğu yüzünden pîşkeşlere fazla önem verilmediği, hattâ kelimenin unutulduğu, XVI. yüzyıldan itibaren ise canlandırıldığı üzerinde duruyor. Bkz. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1453-1559*, II, Ankara 1971, s.222. Yazarın dikkati çektiği bir başka nokta da şudur (s.222 n.1): "Şu bilinmektedir ki, büyük kişi küçüklere 'ihşan'da bulunmasına karşılık, küçüklere de büyüklere 'peşkeş' çekiyorlardı".

bir gelir kalemi olarak görüldüğüne işaret ediyor. Diğer taraftan kanun, hazine dışında, pîşkeşten hisse alacakları vezirler ve defterdarlarla sınırlıyor. Ardından sınırlama halktan bir hizmet mukabili alınanlara da yayılıyor. Nitekim tahrir kanununda, sayım sırasında halktan arızî vergi olarak tahsil edilegelen *hedâya*, *pîşkeş* ve *konukluk* alınması yasaklanıyor¹³.

Padişaha çeşitli vesilelerle pîşkeş sunulmaktadır. Saygı, hürmet, itimad ve sadakat duygularının ifadesi olmak üzere, ihsan görenler veya ihsan bekleyenler yılın mutad zamanlarını kaçırmazlardı. Nevruz yaklaşırken Naima'nın anlattığına benzer *nevruziye pîşkeşini* hazır ederlerdi. Keza bayramlarda da herkes ölçüsüne göre *bayram pîşkeşi* takdiminde kusur etmemeye dikkat eder, ihsan-şükran ilişkisi tazelenirdi. Hediyelerin miktar ve çeşitlerini gösteren bir defter tutulurdu. Bu işlemde, aslî görevi elçilerin getirdikleri *sefâret pîşkeşlerini* divanda vezirlerin önüne götürüp teşhir etmek olan *pîşkeşci-i şeyriyârînin* sorumlu olduğu anlaşılıyor. Bu görevli aynı zamanda dergâh-ı âlî (orta kapı) kapıcıları sınıfına bağlı bölüklerden birinin komutanıydı¹⁴.

Bir de gayri mutad olanlar vardı. Başta mutlak vekil olarak tayin edilen sadrazamın gönderdiği *sadâret pîşkeşi* gelirdi. Beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı gibi büyük memurların bir yere atanmalarında da *tayin pîşkeşi* denebilecek bahşişler vermeleri gerekirdi. Bu hem muamelenin bir parçası hem de teşrifat kaidesiydi¹⁵. Padişahlar

13. Koca Hüseyin, *Bedâyi'ü'l-Vekâyi*, II, v.282a, Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, İstanbul 1990, içinde s.342; *Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet*, Topkapı, R. 1935, v.85a, Akgündüz, *aynı eser*, I, içinde s.377. Keza bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s.2634.

14. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.76, 397-8. Hezarfen'deki (*aynı eser*, s.58) kanuna göre kapıcılar içinde "Cümlenin başı pîşkeşçidir. Elçiler getirdüğü pîşkeşi düzer". 17. Yüzyıla ait bir başka kanunnamede (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1994, s.21) de aynı ifadeler yer almaktadır. Ayrıca bkz. N.M. Penzer, *The Harem, an account of the institution as it existed in the Palace of the Turkish Sultans with a history of the Grand Seraglio from its foundation to modern times*, London 1965, s.130.

15. Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)*, haz. Yavuz Ercan, İstanbul 1979, s.119. Görevliler ve ödeyecekleri bahşişleri gösteren bir liste için bu esere (s.119-124) bakılabilir.

hastalandıkları zaman veziriazamla şeyhülislamın geçmiş olsun hediyesi göndermeleri (*şifa pîşkeşi*); yine padişah vezirlerin ve diğer üst sınıf yöneticelerin çadır veya konağına ziyarete gittiğinde bu kişilerin hükümdara hediye (*ziyaret pîşkeşi*) vermeleri âdetlendi¹⁶. Keza bazı eğlenceler, bu arada sûr-ı hümayûnlar da geniş katılımlı hediye (*sûr pîşkeşi*) verme törenlerine dönüştürdü. 1675'de IV. Mehmed'in şehzadeleri Sultan Mustafa ile Sultan Ahmed'in Edirne'de günlerce süren sünnet düğünlerinde veziriazamın Sırık Meydanı denilen yerde kurulan köşküne gelmesiyle törenler başlamış, esnaftan önce ekmeççi, kürkçü ve değirmenci sınıfı, ardından hafâf ve attarlar yamaklarıyla birlikte, sonra diğerleri otağ-ı hümayûn önünde pîşkeşlerini vermiş, kıdemlileri dualar ederek alay göstermişlerdir. Aynı merasime elçiler de dahil olmuş, pîşkeşlerini rikâb-ı hümayûna arz ettiklerinde kendilerine hilatlar giydirilmiştir¹⁷.

Diğer taraftan ülke dışından gelen diplomatik hediyeler çok önemli bir gelir kaynağı olduğu gibi, devletler arası dengenin de bir göstergesidir. Bu çeşit sefâret pîşkeşleri müteakabiliyet esasına dayanmakla birlikte, dünya politikasındaki ağırlığı nispetinde Osmanlı Devletini bilhassa hoşnut etmek gerekirdi. Düşmanına karşı onunla ittifak kurmak, muhtemel bir tehlikeyi bertaraf etmek, dostluk tazelemek gibi sebepler hediyelerin çeşidini, kıymetini doğrudan tayin ederdi. Bazıları şaşkırtıcı, hayranlık telkin edici olur; böylelikle alâkayı gönderenin üzerine daha çabuk çekerdi. I. Elizabeth'in İspanya'ya karşı mücadelesinde taraftarlığını kazanmak üzere 1599'da III. Mehmed'e gönderdiği orgun hikayesi, bu çeşit hediyelerin en meşhurlarındandır¹⁸.

16. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.76-77.

17. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s.61-64.

18. Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu [An Organ for the Sultan, 1956]*, çev. M.Halim Spatar, İstanbul 2000. Padişaha gönderilecek hediyein haraç anlamı taşıyıp taşımayacağı tereddüte sebep olmuş, münakaşa edilmiştir. Bkz. *Aynı eser*, s.48. Orgun hikayesi bazı muasır yerli kaynaklara da konu olmuştur: Orhan Şaik Gökyay, "Zübdetü't-Tevârih (Tarihlerin Özeti)", *Eski, Yeni ve Ötesi*, Seçme Makaleler 1, İstanbul 1995, s.202-4. Selânikî (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, II, s.825'te) sadece kraliçenin "tuhaf u hedâyâ ve pîşkeş ve nâme" gönderdiğinden bahseder ki orgun haraç değilse de pîşkeş olarak algılandığını gösterir.

Nereden ne amaçla gelirse gelsin pîşkeşin kaydedildiği anlaşılıyor. Yalnız bu kayıtlar, bir döneme kadar müstakil defterler halinde muhafaza edilmeyip *teşrifat defterlerine* geçirilmektedir. Selânikî 16. yüzyıl sonlarında Diyarbekir beğlerbeğliğinden mazul İbrahim Paşa'nın aynı makama bir kez daha talip olduğunda padişaha sunduğu ("kanûn-ı kadîm üzre pîşkeş ü hedâyâ çeküb") hediyelerin halk arasında abartılarak anlatılması üzerine aynen kaydettiğini ifade ettiği pîşkeş listesini bu defterlerden almıştı¹⁹. İbrahim Paşa pîşkeşin faydasını görmüş muradına ermişti. Bazıları vardı ki sefere gitmemek için peşkeş çekiyordu. Selâtin evkafı tevliyeti pîşkeşle alınıyordu. İmparatorluğa bağlı bölgeler, pîşkeşlerini tâbiyet hükümlerinin öngördüğü şekilde veriyorlardı²⁰. Selânikî uygulamanın hemen herkesi nasıl etkilediğini ve aslında muaf olanların dahi giderek peşkeş çekmeden makamlarını muhafaza etmelerinin mümkün olmadığını ima ederken kaptanları misal gösterir: "Vezîr ve Kapudan Cıgala-zâde Sinan Paşa hazretleri Dîvân-ı âlfîye gelüp kanûn-ı kadîm üzre on ikişer kat akmişe-i nefise-i Firengî pîşkeş ü hedâyâ çekdi ve yigirmi dört nefer peri-çehre tavaşî ve gulâmçeler ve iki yüz elli nefer kadanalı forsa ve on yedi nefer bâlâ-bülend cüsedâr be-nâm kapudanlar kadanalarıyla Dîvân-ı âlfî içinde çekildiler. Ve alınan kalyonlar ve barçalar memlû terekeleri ve bahâları seksen altı yük akça hisâb olundu. Bu vechile şimdiye dek kapudanlar geldükde pîşkeş çekmeyüb âhar uslûb kullanurlardı"²¹. Bu noktadan itibaren muamelenin adı artık rüşvete dönüşmekte ve pîşkeş, hediye, armağan adları anlamlarını yitirmektedir. Aynı makama birden fazla aday varsa, hangisinin pîşkeşi "galebe" ederse o tayin edilmektedir²².

19. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, I, s.351.

20. Selânikî, *Tarih*, I, s.355-7, 363, 411 ("Vilâyet-i Eflâk ve Boğdan voyvodaları Dîvân-ı âlfîye gelüb kanûn-ı kadîm üzre dokuz kat pîşkeşlerin çeküp ve sâ'ir virgüleri virilüp..."). Selâtin evkafı tevliyetinin üç ayda bir rüşvete dönüşen pîşkeşlerle el değiştirerek vakıfların zarara uğraması bu vakıfların nezaretinin darüssaade ağasına verilmesine gerekçe oluşturmuştur. Bkz. *Aynı eser*, II, s.740, 742; Ahmet Nezihi Turan, "Bir Biyografi İnşâ Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa", *İslâmiyât*, II/4 (Ekim-Aralık 1999) s.145.

21. Selânikî, *Tarih*, I, s.418-9.

22. "pîşkeş ü hedâyâ vü armağan nâmiyle ağır bahâlî rüşvetler...", Selânikî, *Tarih*, II, s.504. Yazar aynı yerde "hiçbir devletde alâniyen rüşvet alınmadı"ğından söz ederken,

Tayin pîşkeşleri büyük meblağlar tutmaktadır. IV. Murad bunların miktarlarını bizzat kendisi takdir etmeye başlamıştır. Küçük Ahmed Paşa'ya, Şam beylerbeyliğinde kalmak istiyorsa Silahdar Paşa'ya 20.000 altın vermesi gerektiği haberini salar. Küçük Ahmed "canına minnet bilip" ödemeyi yapar²³. Hattâ tayinler için eskiden veziriazamla başlayan pîşkeş listelerinin üstüne padişahın adı yazılmaya başlar²⁴.

Pîşkeşin çeşitli suistimallere fırsat vermesi, bu yüzden de haklı olarak alenî rüşvet olarak değerlendirilmesiyle, uygulamaya bazı sınırlamalar getirilmeye çalışılır. Köprülü-zâde Mustafa Paşa vezareti sırasında (1689-91), tıpkı İbşir Paşa'nın sadaret pîşkeşini tahdit etmesi gibi, radikal bir kararla *bayram pîşkeşini* kaldırır. Fakat bu çok kısa sürer ve onun ölümünün (1691'de Salankamen'de şehit olması-nın) hemen ardından II. Ahmed'in (1691-95) emriyle veziriazamın, diğer vezirlerin, defterdar ve yeniçeri ağasının her sene bayramda padişaha sundukları pîşkeşleri yine evvelki gibi verecekleri duyurulur²⁵. Bunun bir başka anlamı aşağıdan yukarıya her mevki sahibinin ve her muhtemel adayın silsileye uyarak pîşkeşe riayet etmesi, rüşvete açık kapı bırakılmasıdır. Riayet edenlere teşekkür, etmeyenlere dolaylı uyarılar yapılır:

"Bayram pîşkeşi virildigin müş'ir Haleb Muhâfızı Vezîr Hüseyin Paşa'ya gönderilmiştir.

Benim 'izzetlü karındaşım bayram pîşkeşi virilmek üzere şevketlü ve 'azametlü pâdişâhımın fermân-ı hümayûnları sâdır olmağla bu tarafda kapu kethudâları muktezâ-yı fermân-ı hümayûn üzre tedârik eyleyüb rikâb-ı hümayûn-ı şevket-makrûna teslîm olunmuşdur

ortaya çıkan karışıklığın istikrarı nasıl etkilediğine işaret ediyor. Rüşvet rekabeti için verdiği örnek (s.706): "Yahya Efendi pîşkeş u hedâyası galebe itdi". Sokollu'nun sonraki vezirler gibi rüşvet almadığı, bol hediye kabul ettiğine dair Peçevî'nin yorumunu değerlendiren Ahmet Mumcu'ya göre (*aynu eser*, s.112) "rüşvet sayılmayan hediye niteliği düşündürücüdür".

23. Na'îmâ, *Târih*, III, s.239'dan nakleden Mumcu, *aynu eser*, s.114.

24. Mumcu, *aynu eser*, s.115. Yazar padişahın tayin için istediği paralarla ilgili olarak "o hukuk dışı kalsa bile, gene rüşvet sayılması gerekir" derken (*aynu yer*), yani nite-lik tanımlaması yaparken, neden artık "düşündürücü" bulmadığını yeterince açıklamıyor.

25. *Zübde-i Vekayiât*, s.423.

ve muhlislerine olan hediyyeleri dahi vusûl bulub karîn-i hüsn kabûl kılınmışdır"²⁶.

Bilhassa işgal ettikleri mevkiler dolayısıyla biri diğerini memnun etmek mecburiyetinde olanlar hediyelerine ayrı bir itina göstermektedirler. Darüssaade ağalığına tayin edilen kişi evvela protokoldeki âmiri sadrazama kıymetli hediyeler sunar; ama sadrazam da ona mukabele ederken aynı ihtimamı göstermeye dikkat eder. Atlar, kılıçlar, kaftanlar ve daha neler neler gider gelir²⁷. Bunlar vaziyete göre hediyedir, pîşkeştir, rüşvettir. Yalnız 17. yüzyıl sonlarında 1680 yılı hesaplarında görülen bir yolsuzluk üzerine iç hazineye girenler, bu arada pîşkeşler ile, hazineden çıkan in'âm ve ihsânlar için ayrı defterler tutulmaya başlanır. Teşrifat defterleri²⁸ sınıfına giren bu defterler arasında bilhassa harc-ı hassa defterleri mühim yer tutarlar²⁹. Burada bir örneği verilecek olan 1661-62 tarihli pîşkeş defteri ise yine teşrifata dairdir ve Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi kısmında muhafaza edilenler arasındadır. Bu defterlerdeki verilerin belirtilen 1680 yılından sonra ceyb-i hümâyûn hazinesinden³⁰ yapılan harcamaları gösteren harc-ı hassa defterlerine girdiği tahmin edilebilir. Ceyb-i hümâyûnun Tanzimat'la birlikte Hazîne-i Hassa'ya dönüşmesi bir takım değişiklikleri de beraberinde getirecektir³¹. Bu arada pîşkeş uygulaması da kaldırılacak, bir başka ifadeyle ortada "hediye" kalıp, rüşvetin rüşvetliği artık pek fazla su götürmeyecektir. Dilde ise "peşkeş çekmek" olumsuz çağrışımlarla yüklü bir deyim olarak varlığını sürdürecektir.

İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen 1072/1661-62 yılına ait defter 21,5x57 cm. ebadında dört sayfa-

26. Râmî Mehmed Paşa, *Münşeat*, II, Vienna, Nat. Bibl. Nos. 297, v.57b, belge no.145. Belge muhtemelen 1703 yılına aittir.

27. Râmî, *Münşeat*, II, v.90a, b.n.257; v.147a, b.n.547-49; v.148b, b.n.560.

28. Bazı örnekleri için bkz. Uzunçarşılı, *Saray Taşkilâtı*, s.76-78, notlar. Ayrıca bkz. Filiz Çalışkan, "Defter-i Teşrifât", *DİA*, IX, s.94.

29. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.37-38; Turan, *aynı makale*, s.156, n.52.

30. Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyûn", *DİA*, VII, s.465-7.

31. Ayrıntılar için bkz. Arzu (Tozuman) Terzi, "Hazîne-i Hassa", *DİA*, XVII, s.137-41.

dır³². "*Bin yetmiş ikide rikâb-ı hümayûna virilen pîşkeş*" başlığını taşımakta, kim tarafından ne maksatla verildiğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Verilen pîşkeşler kırk iki ayrı başlık altında kaydedilmiştir. Başlıklarda makam adları yazılmış, bazılarında isimleri de belirtilmiştir. Önce padişaha (IV. Mehmed, 1648-87) ardından vâlîde sultana (Turhan Sultan), darüsaade ağasına (Solak Mehmed Ağa) ve diğer saray mensuplarına verilenler sıralanmış; bunların arkasından şeyhülislâm (Bursalı Mehmed Efendi veya Sun'î-zâde Seyyid Mehmed Emin Efendi), sadrazam (bu yıl Köprülü Mehmed Paşa ölmüş yerine oğlu Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa getirilmiştir), reisülküttab (Şâmî-zâde Mehmed Efendi) ve diğer görevliler ayrı bir grup oluşturmuştur. Padişaha ve vâlîde sultana ayrı ayrı verilen iki samur kürk haricinde diğer hediyeler muhtelif cinslerde kumaşlardır. Kumaşların dağılımı da padişaha on dört ayrı cinsten dörder adet, vâlîde sultana sekiz cinsten üçer, sadrazama yedi cinsten üçer, darüssade ağasına altı cinsten üçer, şeyhülislama altı cinsten birer-üçer, geri kalanlarına iki-dört cinsten birer-üçer adet olmak üzeredir. Hediyelerin kıymeti, adedi (bir kısmında ölçüsü) ayrı ayrı yazılmış, sonuna toplam kıymeti 13.244 guruş olarak belirtilmiştir³³.

PÎŞKEŞ DEFTERİ

Bin yetmiş ikide rikâb-ı hümayûna virilen pîşkeş.

1. Semmûr kürk: 1 adet
2. Şib dîbâ donluk: 4 adet
3. Taraklı dîbâ-i Acem donluk: 4 adet
4. Telli hâre donluk: 4 adet
5. Dîbâ-i Şâmî donluk: 4 adet
6. Telli Hitâyî donluk: 4 adet
7. Telli sandal donluk: 4 adet
8. Terfende dîbâ donluk: 4 adet

32. BA DBŞM, D.N. 221. Üst tarafı kopmaya yakın yırtık olduğundan fotokopisi alınmamıştır.

33. BA DBŞM, D.N. 221, s.3. Adetleri dışındaki rakamları ayrıca vermeye gerek görmedik.

9. Sâde Hitâyî donluk: 4 aded
10. Sâde atlas donluk: 4 aded
11. Gülzâr süsü donluk: 4 aded
12. Çiçekli atlas donluk: 4 aded
13. Çubuklu hâre donluk: 4 aded
14. Telli kadîfe donluk: 4 aded
15. Londrine çuka donluk: 4 aded

Devletlü Vâlide Sultân Hazretlerine

1. Semmûr kürk: 1 aded
2. Telli Hitâyî donluk: 3 aded
3. Sâde atlas donluk: 3 aded
4. Şib dîbâ donluk: 3 aded
5. Dîbâ-i Acem taraklı donluk: 3 aded
6. Gülzâr süsü donluk: 3 aded
7. Telli sandal donluk: 3 aded
8. Telli hâre donluk: 3 aded
9. Telli kadîfe donluk: 3 aded

Dârü's-sa'âde Ağasına

1. Telli dîbâ donluk: 3 aded
2. Telli Hitâyî donluk: 3 aded
3. Taraklı dîbâ-i Acem donluk: 3 aded
4. Telli sandal donluk: 3 aded
5. Sâde atlas donluk: 3 aded
6. Londrine çuka donluk: 3 aded

Hünkâr Hazînedârına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Telli dîbâ donluk: 1 aded
3. Sâde atlas donluk: 1 aded
4. Telli Hitâyî donluk: 1 aded

Kethudâ Kadına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Telli dîbâ donluk: 1 aded

3. Telli Hitâyî donluk: 1 aded
4. Sâde atlas donluk: 1 aded

Hünkâr Sarayı Ustasına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Telli dîbâ donluk: 2 aded

Vâlîde Sultân Sarayı Ustasına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Telli dîbâ donluk: 2 aded

Kethudâ-i Teberderân

1. Çuka donluk: 2 aded
2. Telli Hitâyî donluk: 1 aded
3. Telli dîbâ donluk: 1 aded

Vâlîde Sultân Baş Ağasına

1. Çuka donluk: 2 aded
2. Telli dîbâ donluk: 1 aded
3. Atlas donluk: 1 aded

Vâlîde Sultân İkinci Ağasına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde hâre donluk: 1 aded
3. Sâde atlas donluk: 1 aded

Vâlîde Sultân Üçüncü Ağasına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde Hitâyî donluk: 1 aded
3. Sâde atlas donluk: 1 aded

Hazînedâr Ali Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Dîbâ donluk: 1 aded
3. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Mehmed Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib İbrâhîm Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib İdrîs Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Dâvud Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Küçük Mehmed Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Küçük Mustafa Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Cüce Mustafa Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib Cüce Halîl Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib-i Bî-zebân Tırnakçı Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Musâhib-i Bî-zebân Ali Ağa'ya

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Lala Baş Kapu Oğlanına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Oda Lalasına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Fazîletlü Şeyhü'l-islâm Hazretlerine

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Merre-i Bağdâd donluk: 2 aded
3. Keşmîr şâl: 2 aded
4. Telli kadîfe donluk: 3 aded
5. Telli sandal donluk: 3 aded
6. Sâde çubuklu hâre donluk: 3 aded

Sa'âdetlü Sadr-ı â'zam Hazretlerine

1. Telli Hitâyî donluk: 3 aded
2. Telli hâre donluk: 3 aded
3. Taraklı dîbâ-i Acem donluk: 3 aded
4. Dîbâ-i Şâmî donluk: 3 aded
5. Sâde Hitâyî donluk: 3 aded
6. Gülzâr süsü donluk: 3 aded
7. Çuka donluk: 3 aded

Re'îsü'l-küttâb Hazretlerine

1. Çuka donluk: 3 aded
2. Telli Hitâyî donluk: 3 aded
3. Sâde çubuklu hâre donluk: 3 aded
4. Sâde atlas donluk: 3 aded

Sâbıkâ Sadr-ı â'zam Kethudâsı Mehmed Kethudâya

1. Telli Hitâyî donluk: 3 aded
2. Sâde çubuklu hâre donluk: 3 aded
3. Sâde atlas donluk: 3 aded
4. Çuka donluk: 3 aded

Hâlâ Sadr-ı â'zam Kethudâsına

1. Çuka donluk: 3 aded
2. Sâde atlas donluk: 3 aded
3. Dîbâ-i Şâmî donluk: 3 aded

Beglerbegine

1. Çuka donluk: 3 aded
2. Gülzâr süsü donluk: 3 aded
3. Telli Hitâyî donluk: 3 aded

Telhîsci Ağaya

1. Çuka donluk: 2 aded
2. Atlas donluk: 3 aded

Kapucular Kethudâsına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Çubuklu hâre donluk: 1 aded

Büyük Tezkireciye

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Çubuklu hâre donluk: 1 aded

Küçük Tezkireciye

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Çubuklu hâre donluk: 1 aded

Mektûbcu Efendiye

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Kethudâ Yazıcısına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Çavuş Başına

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Çubuklu hâre donluk: 1 aded

Vezîr-i â'zam Hazînedârına

1. Çuka donluk: 2 aded
2. Sâde atlas donluk: 2 aded

Silahdâr, Mühürdâr, Hazîne Kâtibi, Çukadâr, Gulâm-ı Miftâh

1. Çuka donluk: 5 aded
2. Sâde atlas donluk: 5 aded

Kapucular Bölük Başısı

1. Çuka donluk: 1 aded
2. Sâde atlas donluk: 1 aded

Ba'zı yerlere virilen çuka ve kumâş

1. Çuka donluk: 5 aded
2. Sâde atlas donluk: 5 aded

Boğçalar için sandal: 68 aded

Boğçalar için bogâsî: 10 aded

Yalnız on üç bin iki yüz kırk dört guruşdur.